

4. ՊՈԼՍԻ Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏ ԹԱՂԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ

ՁԵՌՆԱԳՐՆԵՐԸ

Արդէն մասնաւոր ուշադրութեան մը առնուած է եկեղեցիին պատմութիւնը, անոր Յոյներէն Հայոց տրուիլը, Սալմաթումբի Ս. Նիկողոս եկեղեցիին մզկիթի փոխուիլը եւն: Հաս մեր նպատակն է Ս. Հրեշտակապետի մատենադարանին մէջ գտնուած ձեռագիրները համառօտակի ներկայացնել. կ'կարծենք թէ ապագային կրնան օգտակար ըլլալ թնոնք:

1. — Աւեստան. — մագաղաթեայ, կաշեկազմ տախտակի վրայ. մաքուր է ամէն տեսակէտով. բոլոր զարդերը ճաշակաւոր են եւ վարպետ գրչի արդիւնք. չորս աւետարանիչներուն պատկերները յաջողուած են: Մարկոսի աւետարանին վերջին գլխի վերջամուտ մասը եւ Յովհաննու աւետարանին շնացող կնոջ պարագան կ'գտնուին: Աւետարանին երկարութիւնն է 17 սանդիւմ, լայնութիւնը՝ 13, երկսիւնակ: Յիշատակարան չունի, միայն թէ Անդրիաս Աւագ, Կիւլվարդ, Անդրիասի եղբայր Վարդան կ'նուիրեն զայն Ս. Հրեշտակապետի. նուիրուելու թուականն ալ չգտնուիր. եւ սակայն նմանօրինակ ձեռագիրներու հետ քաղդապետելով՝ աւելորդ չէ ըսել թէ դուք ժ. կամ ժ.Ս. դարու գործ մըն է այն:

2. — Աւեստան. — թղթէ. ասանց զարդարանքի, շատ պարզ գիրերը հասարակ. ծաւալն է 15 սանդիւմ, երկարութիւն եւ 12՝ լայնութիւն. կողքերուն վրայ հին Մեսրոպեան գրով՝ աւետարանի մը թերթերը կան մագաղաթէ. զարմանալի է որ գրողը կամ գրել տուողը եւ կամ կազմողը անգութ մարդիկ եղած են, լաւագոյն եւ հնագոյն ձեռագիր մը դնած են նորի մը համար, որ բնականաբար միւսին համարժէք չկրնար ըլլալ: Հնութեան գրով կ'կրեն սոյն երկու թերթիկները:

Աւետարանը գրուած է 282 (746+551=1297) թուին Լամբրոնի մօտ Սկեւռի մէջ, Գրիչը՝ Ստեփանոս անուն մէկն է, քահանայի որդի, որ կ'գրէ յիշատակարանին մէջ. « Զի թէպէտ եւ ոչ էր նոր ժամանակա ձեռքնուտ այսմարհետի ի քաղոււմ եւ ազգի ազգի վշտաց ի ներքին եւ յարտաքին թշնամեաց եւ ես թէպէտ դառանցեալ տիաւքս եւ պակասեալ ի զաւրութենէ եւ ի պատշաճ պիտոյից, այսքան կորացեալ լիուլ զտենչանս իմ: » Ստեփանոսի հայրն է Տ. Ղուկաս, ինչպէս կ'յիշուի յիշատակարանին մէջ. կայ նաեւ Հայրապետ անուն քահանայ մը իր ազգականներէն:

Թոքատի եկեղեցիին երէցփոխանը ի՞նչ աւետարանը նոյն եկեղեցի

ցիին համար . ո՛չ երկցփոխանին անունը յայտնի է եւ ո՛չ ալ եկեղեցի-
ին : Երբ ասպատակութեանց ասին եկեղեցին կ'կողոպտեն , նոյն աւե-
տարանին արծաթասպատ կողքերն ալ հանելով կ'տանին միասին : Այս
ասպատակութեան տարին յայտնի չէ թէպէտ , բայց յիշատակարանին
համեմատ Թոքատի մէջ 4 եկեղեցի կ'կողոպտուին Հայերուն եւ Յրէնկ-
ներուն : Եովհաննէս անուն քահանայ մը զարձնալ կ'կազմէ աւետարանը :
Սա Չարխափան եկեղեցիին քահանայներէն է : Նորոգութեան թուականն
է Զեռէ (947+551=1498) , իսկ ՌՃԲ (1102+551=1653) թուականին կը
տրուի Պալաթի Ս . Հրեշտակասիտ եկեղեցին : Երկար պտոյտ մը ընելէ
յետոյ այժմ կ'հանգչի հոն :

3. — Հարանց վարժ . — 29 սանդիմ . երկայնութիւն եւ 19 լայնու-
թիւն . թղթէ . գրուած է Ս . Հրեշտակապետի քահանայներէն Տ . Արիւ-
տակէսի ձեռքով եւ ՌԸ (1008+551=1559) յունիս 13ին կ'աւարտի , ուր-
բաթ օր : Գրիչը յիշատակարանին մէջ ոտանաւոր մը գրած է , Հարանց
վարուցի գովեստը ընելով . թէ անիկա հոգեւոր ինչ դեր կ'խաղայ հա-
ւատացեալներուն համար առ հասարակ՝ անշուշտ այս գովեստը ընթեր-
ցասիրութեան ճաշակը արթնցնել նպատակ ունի . ահաասիկ քանի մը
տողեր .

Սա վարժարան կրօնաւորաց
Ուսով ըզխաչըն բարձողաց
Եւ հրահանգիչ ճգնաւորաց
Ընդգէմ չարին մարանշողաց :
Սա վարդապետ է լաւութեանց
Փակ բերանոյ եւ դուռն չրթանց .
Յանդիմանիչ բամբասողաց
Եւ լեզուագար շարախօսաց եւն . եւն :

Տակաւին նոյնիմաստ շատ մը տողեր կ'յաջորդեն իւրարու , որոնց
նպատակն է գովեստը ընել գրքին եւ այն ալ չափէն աւելի Գրքին օրի-
նակը՝ որուն վրայ նայելով օրինակած է Արիստակէս քահանայ՝ տուած
է Վարհատի որդի Յակոբ դպիր :

Սկիզբը բաւական յաջող զարդանկար մը կայ եւ պատկեր մը ան-
ճաշակ . յայտնի չէ՝ թէ ով է սա որ իր շուրջը երկու հոգի ալ ունի .
լուսանցքներուն վրայ ալ նկարներ եւ սուրբերու պատկերներ կան ճա-
շակաւոր եւ անճաշակ կերպով գծուած :

Նախ գլխակարգութիւնը կայ , յետոյ յառաջաբանը . լեցուն է Ս .
Գրքի խօսքերով , կրկնութիւններ անպակաս ձանձրոյթ պատճառելու առ-
տիճան : Աւելորդ է մի առ մի յիշել գլուխները առանձին , որոնք առա-
քինութեան , պահնցողութեան եւն . վրայ կ'խօսին , սուրբերու համա-
ռօտ կենսագրութեամբ : Իւրաքանչիւր սուրբի կենսագրութեան կ'ընկե-
լանայ պատկերը , անճաշակ կամ ճաշակաւոր : Առաջին գլխուն երեսը

Կ. ՊՈԼՍԻ Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏ ԹԱՂԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ

ՁԵՌԱԳԵՐՆԵՐԸ

Արդէն մասնաւոր ուշադրութեան մը առնուած է եկեղեցիին պատմութիւնը, անոր Յոյներէն Հայոց տրուիլը, Սալմաթումրուքի Ս. Նիկողոս եկեղեցիին մզկիթի փոխուիլը եւն, Հոս մեր նպատակն է Ս. Հրեշտակապետի մատենադարանին մէջ գտնուած ձեռագիրները համառոտակի ներկայացնել, կ'կարծենք թէ ապագային կրնան օգտակար ըլլալ անոնք:

1. — Աւետարան. — մագաղաթեայ, կաշեկազմ տախտակի վրայ. մաքուր է ամէն տեսակէտով. բոլոր զարդերը ճաշակաւոր են եւ վարպետ գրչի արդիւնք. չորս աւետարանիչներուն պատկերները յաջողուած են: Մարկոսի աւետարանին վերջին գլխի վերջամտաւ մասը եւ Յովհաննու աւետարանին շնացող կնոջ պարագան կ'գտնուին: Աւետարանին երկարութիւնն է 17 սանդիւմ, լայնութիւնը՝ 13, երկսիւնակ: Յիշատակարան չունի, միայն թէ Անդրիաս Աւագ, Կիւլվարդ, Անդրիասի եղբայր Վարդան կ'նուիրեն զայն Ս. Հրեշտակապետի. նուիրուելու թուականն ալ չգտնուիր. եւ սակայն նմանօրինակ ձեռագիրներու հետ բաղդատելով՝ աւելորդ չէ ըսել թէ զույգ ժ. կամ ժ.Ս. դարու դրոժ մըն է այն:

2. — Աւետարան. — թղթէ. առանց զարդարանքի, չափ պարզ. գիրերը հասարակ, ծաւալն է 15 սանդիւմ. երկարութիւն եւ 12՝ լայնութիւն. կողքերուն վրայ հին Մեսրոպեան գրով՝ աւետարանի մը թերթերը կան մագաղաթէ. զարմանալի է որ զրոյը կամ գրել տուողը եւ կամ կազմողը անգութ մարդիկ եղած են, լաւագոյն եւ հնագոյն ձեռագիր մը դոճած են նորի մը համար, որ բնականաբար միւսին համարժէք չկրնար ըլլալ: Հնութեան գրով կ'կրնն սոյն երկու թերթիկները:

Աւետարանը գրուած է ԶԽԶ (746+551=1297) թուին Լամբրոնի մօտ Սկեւռի մէջ: Գրչիչը՝ Ստեփանոս անուն մէկն է, քահանայի որդի, որ կ'գրէ յիշատակարանին մէջ. « Զի թէպէտ եւ ոչ էր նոր ժամանակս ձեռքնտու այսմ արհեստի բազում եւ ազգի ազգի վշտաց ի ներքին եւ յարտաքին թշնամեաց եւ ես թէպէտ զառանցեալ տիաւքս եւ պակասեալ ի զաւրութենէ եւ ի պատշաճ պիտոյից, այսքան կորացեալ ընուլ զտնւ չանս իմ: » Ստեփանոսի հայրն է Տ. Դուկաս, ինչպէս կ'յիշուի յիշատակարանին մէջ. կայ նաեւ Հայրապետ անուն քահանայ մը իր ազգականներէն:

Թոքատի եկեղեցիին երէցփոխանը կ'գնէ աւետարանը նոյն եկեղե-

ցիւն համար . ո՛չ երկցփոխանին անունը յայտնի է եւ ո՛չ ալ եկեղեցի-
ին . Երբ ասպատակութեանց ատեն եկեղեցին կ'կողոպտեն , նոյն աւե-
տարանին արծաթապատ կողքերն ալ հանելով կ'աւտին միասին : Այս
ասպատակութեան տարին յայտնի չէ թէպէտ , բայց յիշատակարանին
համեմատ Թոքատի մէջ 4 եկեղեցի կ'կողոպտուին Հայերուն եւ Ֆրէնկ-
ներուն : Յովհաննէս անուն քահանայ մը դարձեալ կ'կազմէ աւետարանը :
Սա Չարխափան եկեղեցիին քահանայնէն է : Նորոգութեան թուականն
է 286 (947+551=1498) , իսկ ՌՃԲ (1102+551=1653) թուականին կը
տրուի Պալաթի Ս . Հրեշտակապետ եկեղեցին : Երկար պտոյտ մը ընելէ
յետոյ այժմ կ'հանգչի հոն :

3. — Հարանց վարժ . — 29 սանդիմ . երկայնութիւն եւ 19 լայնու-
թիւն . թղթէ . գրուած է Ս . Հրեշտակապետի քահանայնէն Տ . Արիս-
տակէսի ձեռքով եւ ՌԸ (1008+551=1559) յունիս 13ին կ'աւարտի , ուր-
բաթ օր : Գրիչը յիշատակարանին մէջ ոտանաւոր մը գրած է , Հարանց
վարուցի գովեստը ընելով . թէ անիկա հոգեւոր ի՛նչ դեր կ'խաղայ հա-
ւատացեալներուն համար առ հասարակ՝ անշուշտ այս գովեստը ընթեր-
ցասիրութեան ճաշակը արթնցնել նպատակ ունի . ահաւասիկ քանի մը
առողիք .

Սա վարժարան կրօնաւորաց

Ուսով ըզխաչըն բարձողաց

Եւ հրահանգիչ ճգնաւորաց

Ընդդէմ չարին մարտնչողաց :

Սա վարդապետ է լաւութեանց

Փակ բերանոյ եւ դուռն չրթանց .

Յանդիմանիչ բամբասողաց

Եւ լեզուադար չարախօսաց եւն . եւն :

Տակաւին նոյնիմաստ շատ մը սողեր կ'յաջորդեն իւրաւ , որոնց
նպատակն է գովեստը ընել գրքին եւ այն ալ չափէն աւելի Գրքին օրե-
նակը՝ որուն վրայ նայելով օրինակած է Արիստակէս քահանայ՝ տուած
է Վարհատի որդի Յակոբ դպիր :

Սկիզբը բաւական յաջող զարդանկար մը կայ եւ պատկեր մը ան-
ճաշակ . յայտնի չէ՝ թէ ով է սա որ իր շուրջը երկու հոգի ալ տնի-
լուսանցքներուն վրայ ալ նկարներ եւ սուրբերու պատկերներ կան ճա-
շակաւոր եւ անճաշակ կերպով գծուած :

Նախ զխակարգութիւնը կայ , յետոյ յառաջաբանը . լեցուն է Ս .
Գրքի խօսքերով , կրկնութիւններ անպակաս ձանձրոյթ պատճառելու աս-
տիճան : Աւելորդ է մի առ մի յիշել զլուխները առանձին , որոնք առա-
ջինութեան , պահեցողութեան եւն . վրայ կ'խօսին , սուրբերու համա-
ռօտ կենսագրութեամբ : Իւրաքանչիւր սուրբի կենսագրութեան կ'ընկե-
լանայ պատկերը , անճաշակ կամ ճաշակաւոր : Առաջին զլուսն երեսը

կ'գտնուի կարապետ անուռն վարդապետի մը մէկ ոտանաւորը՝ ձանձրանալու չափ երկար , 240 տող այբբէնդիմի կարգով .

Ամենայնի սկիզբն ես եմ

Դուք լուարուք զոր ինչ ասեմ եւն .

Իւրաքանչիւր գրի տունները կազմող տողերուն վերջաւորութիւնները կը փոխուին եւ յետոյ բուն իսկ իր անուան տառերով կ'գրէ ոտանաւոր մը .

Կեր եւ զմայլեաց որդիակ զիմաստ

Որով լիցիս արի եւ զգաստ

Աշխարհս է ծով ալիաստաս

Լեր դու արագ դիտուլ նուաստ եւն :

4. — Աւետարան . — մագաղաթէ . անուշ եւ ճաշակաւոր զարդանք կարներով, ռսկեզօծ մաքուր գիրով եւ յաջողած պատկերներով : Իր երկայնութիւնն է 16 սանդիւմ . եւ լայնութիւնը 10 սանդիւմ , երկսիւնակ եւ լայն լուսանցքներով : Մարկոսի աւետարանին վերջի մասը անփոփոխ կ'գտնուի . նոյնպէս Յովհաննու աւետարանին մէջ պատմուած շնացող կնոջ պատմութիւնը , եւ սուկայն առանձին վերջը գրուած է . յայտնի է թէ յետոյ է որ սոյն վերջամուտ կտորը մէջը մտած է աւետարանին . Հաստատեալաց Եկեղեցին չկարդար զայն : Աւետարանը գրուած է Պոլիս « ի դուռն Աբ . սարգսի ձեռամբ ըստմամբ սուտ անուռն խաչատուր զպրի ի Հայկազեան թուականիս հայոց Ռշ եւ Թ ի հայրապետութեան տեառն Մովսիսի » . ստացողն են Մահանի Վարդան սարկաւադ , Կիրակոս եւ Նուրիճան : ՌՃԹ (1112+551=1663) մայիս 23ին քանի մը հոգիներ Պալատի եկեղեցիին կ'նուիրեն սոյն աւետարանը :

5. — Աւետարան . — խոշոր ծաւալով 24 1/2 սմ . երկայնութիւն եւ 19 լայնութիւն : Անճաշակ եւ ալյանդակ զարդարանքներով, սովորական գրերէն խոշոր գրով գրուած : Այս աւետարանը կ'պատկանի եղբր Նախապէս Զաքարիա պատրիարքին , որմէ կ'առնէ Յովհաննէս պատրիարք , նաեւ քսան ուրիշ գիրքեր , եւ կ'նուիրէ Պալատի զպրոցին մատենադարանին ՌՄԽԹ (1249+551=1800) հոկտեմբեր 30ին :

Աւետարանը գրուած է ՌՁ (1080+551=1631) թուին Սաբդիս զպրի մը ձեռքով . գրութեան տեղը յայտնի չէ . հնազոյն օրինակէ մը առնուած է , վասն զի իր մէջ կ'պակսին Մարկոսի աւետարանին վերջի զխառվերջամուտ մասը , շնացող կնոջ պարագան . Ղուկասի իՐ . գլխուն 43—44 համարները :

6. — Սաղմոս . — սկիզբէն ալ վերջէն ալ թուղթեր ինկած են . հասարակ գիրով գրուած . ՌՁ (1080+551=1631) թուին Յակոբ անուռն սարկաւադի մը ձեռքով . Մահանի Վարդան , որ անշուշտ թիւ 4ին մէջ յիշուածն է , եւ տակաւին ուրիշներ կ'նուիրեն զայն Ս . Հրեշտակապետի : Եիշատակարանէն կ'երևայ որ տեղափոխութիւն ունեցած է սոյն Սաղմոսը եւ գացած է մինչեւ Պուրսոյ , ուր Կեսարացի Սուլթան պապ անուռն

մէկը տեսնելով եւ յիշատակարանէն իմանալով թէ Պալաթի կ'վերաբերի այն , կ'առնէ ու Պոլիս բերելով կ'յանձնէ նոյն եկեղեցիին՝ իր կողմէն յիշատակարան մըն ալ աւելցնելով ։ Այս գործողութիւնը տեղի կ'առնէ նայ Ռձիւր (1148+551=1699) ։ Սաղմոսին վերջը նարեկացիէն եւ Շնորհալիէն աղօթքներ ալ կան ։ Քրքրուած վիճակի մը մէջ է եւ անխնամ բոլորովին ։

7. — Աւեսարան . — 24^ր տանդիմ երկայնութիւն եւ 19 լայնութիւն . նոյնպէս թուղթէ . անյաջող զարդանկարներով . աւետարանիչներուն պատկերները բոլորովին ալանդակ են . Մարկոսի վերջի մասը կայ , իսկ շնացող կնոջ եւ Ղուկասի ԻԲ 33-34 համարները կ'պակսին . գրողն է Անդրէաս անուն երէց մը . կ'աւարտի ՌՂԵ (1095+551=1646) Յուլիս 30ին , հինգշաբթի օր , Պանտրմոյի Ս . Միհաս եկեղեցիին մէջ ։ Ռձիւր (1129+551=1680) սեպտեմբեր 12ին Մահասի Պետրոս կ'գնէ ու Ս . Հրեշտակապետի կ'նուիրէ . աս Սաղմոսմարութի մէջ՝ ինչպէս յիշատակարանէն կ'երևայ՝ փոռի վարպետ է եղեր ։ Իրեն հետ մէկ տեղ իր աղգականներն ալ բոլորը յիշուած են մի առ մի՝ հին սովորութեան համեմատ ։

8. — Նարեկ . — Թուղթէ , փոքր ծաւալով , 14 տանթիմ երկայնութիւն եւ 10^ր լայնութիւն . յաջող զարդանկարներով . փոքրիկ կենսագրութիւն մը կուտայ նարեկացիին դրայ , « Սկիզբն արարեալ հարցման խնդրոց կրանաւոր եղբարց , բանս ՂԵ , եւ արտաքոյ սորին ունիմք խօսս երանելոյս զայստիկ . պատմ . կենսասու խաչին , որ բերաւ ի կոստանդնուպոլիսէ ի Հայս , ի վանսն ապարանք . ի թագաւորացն պարգեւ ըստ յիշատակեալ խորհրդոյն եւ յարմարեալ ընդ նոյն ներքողեան Սք խաչին ըստ այբուբենի տառից ։ Ձկնի որոյ գովեստ սր անածնին զոր եւ յիշէ ի սոյն դիրս եւ ներքողեան տաքելոց դասուցն ի միասին եւ բուն գովեստի ի սնն Յակոբ Մժմնայ եպիսկոպոսն եւն ։ » Նարեկին գրողը Արիստակէս անուն քահանայ մըն է . Պալաթցի . կ'աւարտէ զայն ՌՂԸ (1098+551=1649) սեպտեմբեր 8ին , չարաթ օր Ռձիւր (1142+551=1693) Յարութիւն անուն օսրկաւաք մը կ'գնէ զայն . բայց թէ ի՞նչպէս դարձեալ Պալաթ կ'իջնայ , յայտնի եւ որոշ բան մը չկայ ։

9. — Մաշտոց . — Թուղթէ , 24^ր տանդիմ երկայնութիւն եւ 17^ր լայնութիւն . լայն լուսանցքով . Տիլրիկի գիւղերէն Կիւտասէն Յովհաննէս անուն մէկը նոյն Արիստակէս երէցին գրել կուտայ Պալաթին մէջ , եւ կ'աւարտի ՌձԲ (1102+551=1653) մայիս 3ին , երեքշաբթի օր ։ Ապա կ'նուիրէ Ս . Հրեշտակապետի Դիրքը անգամ մը աչքէ կ'անցունէ Մելքիսեդեկ անուն քահանայ մը ու վրիպակները մի առ մի կ'ուզղէ ։

10. — Լուծեռունի Պրոկղի դիաղոխոսի պղստնական իմաստասիրի . — 15 1/2 տանդիմ երկայնութիւն եւ 11 լայնութիւն . լայն լուսանցքով . յօտը գրով գրուած ։ Յիշատակարանին համեմատ՝ թարգմանութիւն է սա . « Թարգմանեցաւ զիրքս այս Պրոկղի զիադոխոսի պղատնական իմաստ-

տասիրի ձեռամբ Սիմէօնի անպիտան քահանայի եւ կրօնաւորի ի վրայ լեզուէ ի հայ լեզուս յօրս Հայոց ի վասն Վրաց որ կոչի Պղնձահանք ի յաւիտեանց թուականին ցՁԾԶ. Աղաչեմ զձեզ ով եղբարք ներել ինձ զի յոյժ աշխատութեամբ թարգմանեցի . . . զի յոյժ ծերացեալ էի եւ առկարացեալ յաչաց եւ ի մտաց եւ ի զօրութենէ, զի զվաթսնամէնիւք էի, այլ զի ոչ էր սա թարգմանեալ ի մերս լեզու յայն սակս թարգմանեցի զի մի պակաս լինիցի սա յազգէ մերմէ » : Բայց ձեռագրին ճիշդ գրուելու թուականն է ՌՃ (1100+551=1651), Գառնեցի Սիմէօն եպիսկոպոսի ձեռամբ :

Թարգմանչին յառաջաբանով կ'սկսի գործը, ուր նա կ'խոստովանի թէ ո՛չ Մովսէս եւ ոչ Դաւիթ Անյաղթ ձեռնարկած էին զայն թարգմանելու : Հետեւաբար իբրեւ օգտակար գործ մը՝ կ'ընթացանէ « Բայց յառաջագոյն ունի բնաբանն ընդ իւր լուծմունսն ի Յամելախօսէ եպիսկոպոսէ յուսմեմէ եւ յայլմէ թարգմանեալ ըստ բնաբանին, այլ գծուարաւ մուծանէ զմեզ ի բնաբան անդր, նաեւ ի թարգմանութենէն ունի խանգարումն, իմացուածոց զի ի վրայ լեզուէ է թարգմանեալ ի հայ բարբառ, ի Սիմէօն քահանայէ յաշխատասիրէ ուսմեմէ : Եւ աստցելոյս վկայ ունիմ զգիրս զայս՝ զոր ոչ է անհնար դտանել ձեզ հանդերձ իւրով հին մեկնութեամբն, զի ի յետին ժամանակս է թարգմանութիւն սորա, եւ ըստ նիւթականին շինուածոց նորա, նաեւ յուրմբ քաղմացողցին օրինակելով վասն անծանօթ անուանն : Յորոց ստիպեալ ձեռնամուխ եղէ ի սա ըստ կարի մերում քաջայայտել խնդրողացն զգործութիւն սորա » : Պրոկզի վրայ փոքրիկ տեղեկութիւն մը տալէ յետոյ կ'անցնի պարունակութեան, բաժանումին եւ ասպա բուն գործին :

11. — Սաղմոս . — 23 սանդիմ. երկայնութիւն եւ 16 լայնութիւն . թղթեայ է. դիւր սովորական եւ մաշուր. երբեմն բաւական յաջող զարդեր կան . գրութիւն ՌՃԺԳ (1113+551=1664) յուրիս 15ին Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին « ի վայելուի՞ն բարեսէր եւ քսասէր զազարի եւ իւր հօրն թորոսի » . ասոնք զայն գրել տալէ յետոյ նոյն եկեղեցիին կ'նուիրեն :

12. — Գիրք խրատարան . — 30 սանդիմ. երկայնութիւն եւ 20՝ լայնութիւն ունի. Պալաթի մէջ գրուած է ՌՃԺԳ (1114+551=1665) թուին Թոքատցի Պօղոս անուն քահանայի մը ձեռքով, որուն աղան ալ քահանայ եղած է Գրիգոր անուն, ինչպէս կ'երևայ յիշատակարանէն . շատ անճաշակ ու սկաւր եղած է գրիչը. անմաքուր եւ աւելի կարծես թէ մանուկ մըն է գրողը քան թէ երեւց մը : Այլ եւ այլ նիւթերու վրայ խմբատնկեր են . մկրտութեան, ասպաշխարութեան եւնս Այս կամ այն հեղինակէն առնուած գլուխներ, Ս. Գրիգորի ծնունդը, չարչարանքները եւնս եւնս :

13. — Շարտարան . — 27 սանդիմ. երկայնութիւն եւ 18 լայնութիւն .

գրուած է Պալաթի մէջ ՌՃԼԱ (1131+551=1682) թուին Սիմէօն անուն քահանայի մը ձեռքով եւ մահտեսի Սուքիասի խնդիրքով, որ Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին կ'նուիրէ. երկար առին գործածուելէ եւ հիննալէ յետոյ մէկ կողմ կ'դրուի. յետոյ Գէորգ անուն զպիր մը՝ որ նոյն ինքն Պալաթցի նշանաւոր զպիրն է, ՌՄԽԹ (1249+551=1800) թուին կ'նորոգէ, կ'կազմէ ու դարձեալ կ'նուիրէ եկեղեցիին:

14. — Շարական. — նոյն ծաւալով. Սամաթիա գրուած է ՌՃՂ (1190+551=1741) թուականին՝ ձեռամբ տիրացու Գէորգ Զարդան օղլուի. մէկուն ձեռքով Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին կ'նուիրուի, ուր երկար ժամանակ գործածուելէ ու հիննալէ յետոյ՝ վերոյիշակւին պէս Տ. Մարտիրոս անուն քահանայ մը կ'նորոգէ զայն, ու ՌՄԺԶ (1216+551=1767) մայիս 11ին կ'սկսի ու յուլիս 23ին կ'աւարտի. նոսր գրով գրուած է շարականը. խազերը առատ են եւ կանոնաւոր:

15. — Սաղմոս. — թղթէ. 27 սանդիմ. երկայնութիւն եւ 19 լայնութիւն. ՌՃԼԶ (1136+551=1687)ին գրած է Կեսարացի Ստեփանոս անուն քահանայ մը. յայտնի չէ թէ ո՛վ նուէր ըրած է Ս. Հրեշտակապետի. սովորական գրով գրուած. կիսատ յիշատակարանով. կիսամաշ ձեւի տակ եւ անխնամ վիճակ մը ունի:

16. — Աւետարան. — թղթէ. 22 սանդիմ. երկայնութիւն եւ 15 լայնութիւն. սովորական գրով գրուած. անյաղող պատկերներով. Մարկոսի վերջին պարագան, Ղուկասի իբ 43-44 համարները կ'պակսին, իսկ շնացող կնոջ պատմութիւնը առանձին գրուած է. գրուած է Դրազարկի Ս. Աստուածածին եկեղեցիին մէջ Տ. Վահան անուն գրչի մը ձեռքով. ՌՃԶԴ (1183+551=1734) թուին:

17. — Շարական. — 30 սանդիմ. երկայնութիւն եւ 22 լայնութիւն. կիսկատար. առանց ամբողջական յիշատակարանի. Արիստակէս անուն քահանայ մըն է գրողը. թուականը չկայ. յիշատակարանին պակասութեան համար:

18. — Վիպաւսանորթիւն Յովհաննու Մործորեցւոյ եւ ոմամբ պատմութեամբ հանգերձ. — 14 սանդիմ. երկայնութիւն եւ 10 լայնութիւն. գրքին մէջ կ'դառնուի « Խրատ վասն ապաշխարութեան յեփրեմայ », եւն. եւն., եւ « Եռասոտ Յոհաննու վարդապետի Երզնկացւոյ եւ Մործորեցի արարեալ համառօտ ակտութիւն քերականին » եւ ապա « Ի Սահմանացն Դաւիթ անյաղթի » այլանպակ, անրնթոննչի գրով գրուած, տառադարձութեան եւն. կանոններու բոլորովին անսեղեակ մէկուն ձեռքով. Յիշատակարանը կորսուած է:

19. — Մեկնութիւն հինգ գրեանցն Մովսիսի. — հեղինակը անծանօթ է. թարգմանուած է Բաղշիեցի Յովհաննէս Պատրիարքի հրամանով (1121+551=1672), իսկ ձեռագիրը գրուած է 1238+551=1789 յունիս ամսուն:

20. — Զեռպիր մը որ կազմուած է երկու տարբեր գիրքերէ. առա-

Ղինը՝ Հաւաքումն յայտնարանութեան ի Փիլոնէ իմաստնոյ որ յաղագս նախախնամութեան, յառաջին բանն է յերկասիրութեանց Յօհաննու Որոտնեցւոյ լուսաւոր բարեւոյնովեալ տեսնել իմոյ օգնեալ տէր իմ Գիրքը գործն է Յօհաննէս Որոտնեցիի որ Փիլոնի Ջնախախնամութեան գործին հետեւութեամբ կուզէ ապացուցանել թէ աշխարհս Աստուած ստեղծած է . ձեռագիրը պակաս է : Միւս մասը կ'կազմէ « Մովսիսի քերթողի ասացեալ Յաղագս քերականին մեկնութեան » : Յիշատակարանն էն . չունի, բայց գրութենէն կ'երեւայ թէ մօտաւոր ժամանակի ձեռագիր մըն է :

21. — Հարցումն օգտակար ի Առակացն Սողոմոնի ի մեկնութենէ Տեառն Ներսիսի Տարսնի եպիսկոպոսի. — ասոր հետ մէկ տեղ կազմուած է Նարեկացիին Երգ երգոցի մեկնութիւնը Շատ ակար գրչի գործ է . ամենէն տարրական եւ պարզ բառերուն մէջ անգամ սխալներ ունի . երբեմն մաքուր երբեմն աղտոտ կ'գրէ . Յիշատակարանին մէջ ո՛չ անուն կայ եւ ոչ ալ թուական : Նարեկացիին յիշատակարանը կայ, որմէ կ'հասկցուի թէ Երգերգոցի մեկնութիւնը գրած է Գուրգէն թագաւորի խնդիրքով Նիւ (428+551=979) թուականին :

22. — Կանոնագիրք. — մեծ ծաւալով եւ թղթէ . Մխիթար Գօչէն եւ Ներսէս Շնորհալիի Ընդհանրականէն խոշոր հաստածներ կ'պարունակէ : Գրուած է ՌՁԵ (1085+551=1636) թուականին եւ աւարտած է սեպտեմբեր 19ին հինգշաբթի օր : Ս. Հրեշտակապետի յահանայնեքէն Տ. Արիստակէս գրած է . Մալում եւ իր կինը Նուհուֆար կ'պնեն զայն ու զարդարելէ յետոյ կ'նուիրեն Ս. Հրեշտակապետի :

23. — Պատմութիւն ժողովոց . — 34 սանդաք երկայնութիւն եւ 21 լայնութիւն ունի . գրուած է ՌՄԻԴ (1223+551=1774) եւ օգոստոս 7ին աւարտած է « ձեռամբ Բրաբրոն ջնջին գրապրուէոյս » : Ներկիոյ, Սարգիկիոյ, Կ. Պոլսոյ, Սփնսոսի ժողովներուն պատմութիւնը կ'պարսկանակէ . եպիսկոպոսներուն, կայսերուն՝ Կոստանդինոսի, Մեծն Թէոդոսի եւն . թղթակցութիւնները :

24. — Ճառ Ներքողեմի . . . գովես ի Սրբոյ եւ մեծի արքունցի Վարագայ . — Գրիգոր Աստուածիմաստ եւ աստուածաբան քահանայապետ կ'խնդրէ Մովսէսի Յովնանէս Պօղոսեանց անուն մէկ մը ու սա կ'գրէ : Թուականը յայտնի չէ . յիշատակարան կ'պակսի, գիրը ցոյց կուտայ որ շատ հին ժամանակի գործ չէ եւ թերեւ տպագրուած գիրքէ մը օրինակուած է, վասն զի ամենէն վերջի էջին մէջ՝ առանձինն սա պէս կ'կարգանք . « Տպագրեալ յովմեմէն բանաստեղծէ » : Փոքրագիր է :

25. — Երգարան . — գրուած « առ ի զբօսնուլ ի սմին ի աօն տէրունականս եւ ի սուրբս նորա » : Հաւաքուած հին եւ նոր կատակարաններէն « եւ յայլ Սբ գրոց եւ իբրեւ զփունճ ծաղկանց յարմարեալ ի հօտոտումն համայն սիրելեաց մերազնէից » : Գրիչն է Ակնայ Ապուշեխ զիւղէն Սարգիս՝ որդի Մկրտիչի : Մաքուր եւ նօսր գրով եւ առանց թուա-

կանիւ կրօնական եւ աշխարհիկ ոտանաւորներ, նոյն ինքն Սարգիս գրած է ոտանաւորները, շատ մը անոնցմէ իր անուան գիրերովը կ'սկսին. Քրիստոսի ծննդեան առթիւ. աւետիս մը գրած է այնպէս որ « Սարգսէ առացեալ բան առ սուրբ ծնունդըն Քրիստոսի Այ մերոյ պատմաբանօրէն» կրնանք կարգաւ առանձին առնելով բոլոր տուներուն սկզբնատառերը. Օրօրենք այբուբէնի կարգով. Սուրբերու վրայ ալ գրած է ոտանաւորներ, եւ որո՛ւ որ ուղղուած է ոտանաւորը՝ անոր անուանը տառերը կ'կազմեն իւրաքանչիւր տան սկզբնագիրը. Աւետարանիչներուն ընծայուած երգին մէջ չորս աւետարանիչներուն վրայ հետեւեալ կերպով կ'խօսի.

« ՁԽատթէոս մարդն աստուածայնոյ
Խորհին խորհրդոցն ընտանի
Որ յԱդամայ հետէ ըսկսեալ
Ծանոյց ըղբանն ըստ ամենայնի,
Հետեւաբար արին Մարկոս
առիւծապոչն եւ հրաշալին,
սոխի ժարար տրամաբանեաց
գանօրէնութիւն տեառն Յսին,
Երբորդաբար եղն Ղուկաս
Ըստ որում եղն հեղաբար
Որոճալով զբանըն կենաց
Ծանոյց բնութեանս յայտնաբարբառ,
Ողջախոհ տատրակն Յովհաննէս
Սլացեալ մըտօքըն արծուազոյն
Ի յսկզբանէ առերեւոյ
գլխաց զգործն յարմարագոյն եւն. եւն.

Եւ տակաւին նշանաւոր հայրերուն, ժողովներուն, մարտիրոսնե-
րուն, Էջմիածնի, Աստուածածնի եւն. վրայ Սարգիս առանձին առան-
ձին ոտանաւորներ կ'շինէ. Յետոյ կրօնական նիւթերէն կանցնի աշխար-
հիկ ուրախութեանց եւ կ'սկսի այս մասին Բարեկենդանէն.

« Եկայք եղբարք իմ ցնծասցուք
Եւ ծափս ընդ ծափի հարեսցուք » . եւն.

Ապա զարնան վրայ, վարդերուն, պիւլպիւլներուն վրայ ոտանա-
ւորներ կ'շարահիւսէ. Իր սիրահարական երգերն ալ անուշ են. իր սի-
րուհիին համար մեղեդոյ երիտասարդի մը պէս հառաչանքներով լեցուն
կ'խնդրէ Գեղեցիկէն որ ընդունի զինքը « Արի սէր իմ արի արի ընկալ
զձառայ » . Սիրելիի երգեր կ'երգէ, եւ իր սիրուհւոյն կարօտով կ'տո-
չորի, որուն պատկերը պարտէզներու կանաչներու եւ վարդի թուփերու
մէջէն նշմարել կ'կարծէ :

« Առաւօտեան մեղմիկ օդով ընդ շրջելն իմ ի պարսէզ
Բերեալ մատուցին եղկելոյս ըզսիրայիբ քո քարտէզ

ի ձեռքն քուժ ըստ գտանաց հառաչեցի ի սըրտէս՝ եւն.

Եւ տակաւին ուրիշ սիրահարական ոտանաւորներ, որոնք թարգման են կարծես սիրով ճենճերւող սրտի մը, եւ որոնք կ'ըզխին անկէ սլանալ ուղղուելու համար իր սիրահարին, դրաւելու համար անոնցմով անոր սիրտն ու հոգին:

150էն աւելի ոտանաւորներ կ'պարունակէ երգարանս. ո՛չ թուական ունի. ո՛չ յիշատակարան եւ ո՛չ ալ յայտնի է թէ արդեօք ուրիշ օրինակ մըն ալ կ'գտնուի՞:

26, 27, 28. — Խորհրդասէշ. — առանց թուականի եւ առանց յիշատակարանի:

29. — Յայսմաւուրք. — խոշոր ծաւալով, երկսիւնակ, թուղթէ, սովորական գրով եւ միջակ զարդերով. գրուած է Կեսարացի Տ. Ստեփանոս անուն քահանայի մը ձեռքով եւ ծախքով Ուստա օղլու Կարապետի, ՌՃԼԳ (1133+551=1684) ապրիլ 7 աւագ հինգշաբթի օր աւարտած է եւ նուիրուած է Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին: Երկար յիշատակարան մը ունի Յայսմաւուրքը, որ աւելի ստուարացած է Ուստա օղլու Կարապետի ազգականներուն եւն. անուններով. պատմական արժէք չունի. վառն ղի իր ժամանակին վրայ ոչինչ կ'պատմէ մեզի: Յայսմաւուրքին մէջ կայ նաեւ Յովսափու եւ Բարադամու պատմութիւնը: Ասոր պատմական արժէքը յայտնի է արդէն:

Իւրաքանչիւր օրուան ընթերցուածին վերջը միշտ յիշուած է Ուստա օղլու Կարապետի անունը, ինչպէս նաեւ իր կնոջ, ծնողքին եւն:

ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

